

KAPITEL 10 / CHAPTER 10¹⁰
**THREATS TO THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE
AGRICULTURAL SECTOR AND RURAL AREAS DURING THE RUSSIAN-
UKRAINIAN WAR**

DOI: 10.30890/2709-2313.2023-24-03-021

Вступ

Україна впевнено стала на шлях євроінтеграції і перед державою та українським суспільством стоїть завдання імплементувати на національному рівні реформи, проведені у рамках Європейської спільної сільськогосподарської політики (*CAP-Common Agricultural Policy*), тобто державне втручання в агро-сільські простори за європейським зразком полягає в доповненні підтримки традиційної функції основної діяльності сільських виробників, - виробництва продуктів харчування, - іншими вимірами державної політики, а саме: сталий розвиток, територіальне та ландшафтне планування, боротьба зі зміною клімату, диверсифікація та активізація сільської економіки, а також виробництво сталої енергії та біоматеріалів [9]. У процесі змін щодо сприйняття того, що означає сільська місцевість для суспільства в її різних вимірах: соціальному, економічному, екологічному та політичному, які відбулися протягом останніх кількох десятирічч на європейському континенті, виріс також інтерес дослідників інших континентів і країн. Зокрема в Україні, розуміючи соціальне розмаїття сільських районів і виробничих практик, також формуються нові підходи до тлумачення даних концепцій [1, 5, 6, 8].

Попри російську агресію на сході України, яка розпочалася на початку 2014 року, в країні, з 2015 року розпочато широкий процес реформ, який був спрямований на здійснення соціально-економіко-екологічних перетворень та зміцнення демократичного устрою в державі, відповідно до міжнародних директив Стратегії Сталого Розвитку. Трансформаційні процеси, які відбувалися на протязі минулого десятиріччя у запланованих економічному, соціальному,

¹⁰Authors: Kovtun Olena Volodymyrivna

екологічному та інституційному вимірах, хоча і мали позитивні результати у деяких соціально-економічних показниках, стали неможливими для реалізації в регіонах тимчасово окупованої АР Крим, міста Севастополя та частини регіонів Донецької та Луганської областей [1]. З повномасштабною російською агресією 24 лютого 2022 року, яка триває вже майже два роки по всій території України, стає дедалі складніше здійснювати моніторинг виконання стратегії сталого розвитку, використовуючи методологію і системи індикаторів стійкого розвитку, розроблених Комісією ООН у 2015 році [4].

10.1. Спільна аграрна політика і концепція сталого розвитку села

Якщо раніше сільське середовище та його найрізноманітніші способи життя та виробництва були об'єктами дослідження антропологів і соціологів, де використовувалися концепції відносності та рефлексивності, розроблені етнометодологією, щоб описати й інтерпретувати багатство місцевих традицій і культур із застосуванням якісного аналізу. Виходячи за межі соціальних рамок, сільська місцевість сьогодення викликає інтерес у дослідників багатьох інших галузей соціальних і точних наук, таких як економіка, географія, екологія та інші.

З проаналізованих матеріалів [9, 10, 11] зрозуміло, що нові ключові елементи *SAP* “будуть відповідати новій стратегічній програмі ЄС, яка спрямована на інтеграцію глобальних цілей сталого розвитку (ГЦСР) сільських територій до європейської політики згуртованості”. Зміни проявляються у запровадженні одного з життєво важливих компонентів в аграрному секторі та сільській політиці *SAP*, який набув особливого значення в останні роки у країнах ЄС. Це підтримка так званих “суспільних благ” або некомерційних функцій сільськогосподарської діяльності, які не оплачуються ринком. У країнах ЄС перехідний процес спостерігався у змінах політичних орієнтацій протягом періоду реформ, шляхом послідовної адаптації механізмів, які спочатку допомагали досягти цілей, встановлених у статті 39 Договору про

функціонування Європейського Союзу [12, сс. 62-63], включаючи:

i) Підвищення продуктивності сільського господарства шляхом сприяння технічному прогресу, забезпечення раціонального розвитку факторів виробництва, включаючи **фактор праці**;

ii) Гарантування **справедливого рівня життя** для сільського населення;

iii) **Стабілізація ринків**;

iv) Гарантування **безпеки поставок**;

v) Забезпечення **прийнятних цін** на постачання споживачам.

Під час реалізації нової спільної політики у країнах-членах ЄС було враховано наступне: i) особливий характер сільськогосподарської діяльності, що є наслідком соціальної структури сільського господарства та структурних і природних відмінностей між різними сільськогосподарськими регіонами; ii) необхідність поступового здійснення відповідних адаптацій; iii) той факт, що в державах-членах ЄС сільське господарство є сектором, тісно пов'язаним з економікою в цілому [12, с. 63].

Таким чином, турбота економічного характеру про досягнення ефективності виробничих процесів, що гарантувала рівний доступ до їжі для всіх людей, поступово пов'язувалася із соціальними та екологічними проблемами різних сільськогосподарських регіонів. “Великий перелом”, який стався під час реформи 1992 року, пов'язаний із радикальними змінами в *SAP*, в результаті чого відбувся перехід від системи захисту цін до системи компенсаційної допомоги доходам виробників. Такий перехід був обумовлений бажанням покласти край зростаючим розбіжностям між попитом і пропозицією продовольства в результаті збільшення надлишкового виробництва та незбалансованих сільськогосподарських витрат.

В доповненнях до реформ 1992 року, програма 2000 року відкрила новий етап, започаткувавши стратегічну мету, проголошену Європейською радою Люксембургу в 1997 році, яка мала на меті багатофункціональне, стійке, конкурентоспроможне та розподілене сільське господарство по всій території. Потім, після угоди, укладеної Європейською радою в Берліні в 1999 році, було

запущено заклик до поваги до умов навколишнього середовища (**екообумовленість**), що стало новим важливим елементом *САР*. Екообумовленість, спрямована на виділення допомоги та можливість її зменшення (**модуляції**) для фінансування заходів розвитку сільських територій.

Водночас, на міжнародному політичному рівні відбувається широка популяризація концепції стратегії сталого розвитку і формування міжнародних інститутів взаємодії та “остаточне визнання світовою спільнотою важливості сталого розвитку та дотримання соціально-відповідальної поведінки з боку суспільства, держави і бізнес-спільноти” з участю України як повноправної країни-члена Організації Об'єднаних Націй (ООН) [13, с. 3-4].

Таким чином, занепокоєння, яке було висловлено в державній політиці в рамках спільної аграрної політики ЄС, поширилося далі, за межі ЄС та простого сільськогосподарського виробництва. Це також видно з опублікованих документів. У рамках нормативно-правової бази, встановленої Регламентом (ЄС) №. 1782/2003, держави-члени повинні прийняти національні стандарти, враховуючи специфічні територіальні характеристики, умови ґрунту та клімату, а також існуючі системи сільськогосподарської експлуатації та землекористування, сівозмін, сільськогосподарську практику та структуру. Ці стандарти призначені для сприяння підтримці органічної речовини, структури ґрунту та запобігання ерозії, а також для гарантування мінімального рівня підтримки та запобігання погіршенню середовища існування, захисту та управління водними ресурсами. Таким чином, система **перехресної відповідності** в її найширшому масштабі повинна “забезпечувати структуру, відповідно до якої держави-члени ухвалюватимуть національні стандарти щодо хороших сільськогосподарських та екологічних умов, включаючи стандарти для кращого управління питаннями, пов'язаними із збереженням водних ресурсів, ґрунтів, запасів вуглецю, біорізноманіття та ландшафти, а також мінімальний рівень догляду за ґрунтами” [11, с. 557].

10.2. Війна як дестабілізатор рівноваги сталого розвитку

Російське повномасштабне вторгнення і затяжна військова агресія на території України становлять найбільший і найнебезпечніший фактор ризику для сталого розвитку національної економіки, а також рівноправного сталого розвитку соціальної сфери та навколишнього природного середовища не тільки нашого суспільства а й усього світу.

Пошкодження і втрати для українського сільського господарства оцінюються в 40,2 мільярдів доларів США, 78 % від загальної кількості в продуктивному секторі. Збитки від війни включають пошкодження і знищення виробничих приміщень, машин та технічних засобів, неотриманий прибуток господарств, пов'язаний із зменшенням обсягу або припиненням виробництва, зниженням цін на вироблені продукти, перебоями логістичних операцій для експорту продукції, вартість рекультивації ураженої землі після обстеження, очищення та звільнення [3].

Одним із основних факторів ризику є припинення та/або скорочення сільськогосподарського виробництва. Зменшення загальної кількості підприємств, які займалися рослинництвом становить 7,7 %, з них 1 % – тваринники, які припинили часткове виробництво рослинної продукції; 6,7 % сільськогосподарські підприємства, які повністю припинили виробництво. Більшість підприємств (87%), що припинили виробництво, знаходиться у прифронтових областях. Зміни в структурі посівів, збільшення кількості підприємств, які вирощують овочі та бобові, можна розуміти як спробу диверсифікувати виробництво в результаті обмежень експорту та доходів, а також зміни у виробництві багаторічних насаджень зумовлені суттєвою нестачею робочої сили та, як наслідок, закриттям виробництва. У сільськогосподарських підприємствах прифронтових областей найбільше скоротилися посіви зернових та олії (понад 10%), овочів (3,2%) та пасовищ (3,6%) [3].

Ще один важливий фактор ризику це - зараження землі боєприпасами, що

не розірвалися. Загалом 12% підприємств не змогли використовувати свої землі і їх обробляти через наявність мін, бомб та уламків, що становить приблизно 9 % від загальної площі, що обробляється. Аналіз показав, що за розподілом забруднення земель у прифронтових областях зареєстровано 98% замінованих земель, у тому числі 80%, з яких неможливо було зібрати врожай. Результати опитувань свідчать про те, що близько 11 % сільськогосподарських підприємств не змогли зібрати хоча б частину врожаю із забрудненої площі, що становить 4,5 % від загальної площі оброблюваних земель. Найбільше забруднення земель припадає на зернові та олійні культури і становить 96,7 % забруднених та незібраних площ, а решта це пасовища та площі зайняті під бобовими культурами. Аналіз свідчить про те, що порівняно з 2021 роком, в результаті забруднення сільськогосподарських угідь виробники відчули зростання собівартості продукції на 62 %, а підприємства, які не змогли частково зібрати врожай відчули зростання собівартості продукції на 51,4 % [3, с. 6].

Різке зростання собівартості продукції - це ще один важливий фактор ризику, спотерігалось у майже 93 % сільськогосподарських підприємств, задіяних у рослинництві, і найбільше було відчутне в таких областях як, Черкаська, Чернігівська, Чернівецька, Дніпропетровська, Херсонська, Кіровоградська та Запорізька, де понад 90 % сільськогосподарських підприємств повідомили про значне або різке зростання.

У тваринництві підвищення собівартості продукції спостерігалось у 76 % сільськогосподарських підприємств, з них більше половини, або 60 %, зафіксували значне або різке зростання. Найбільше постраждали Одеська, Сумська та Житомирська області, де понад 90 % підприємств тваринницького сектору повідомили про значне або різке підвищення собівартості продукції [3, с.8].

В результаті негативного впливу вищезгаданих факторів відмітилося зменшення доходів від реалізації продукції у майже 90% сільськогосподарських підприємств, які займаються рослинництвом, порівняно з підприємствами, які займаються тваринництвом, де цей показник спостерігався на рівні понад 60 %.

Найбільше постраждали сільськогосподарські підприємства, які спеціалізуються на рослинництві та працюють у прифронтових областях, що збільшує ймовірність зниження доходів на 30 % порівняно з підприємствами, які працюють у західних та центральних областях. Аналіз вказує на те, що в рослинницькому секторі зростає ймовірність зниження доходів на 10 %, у зв'язку з тим, що підприємства мають труднощі з доступом до сільськогосподарських ресурсів, таких як, добрива, пестициди та насіння [3, с.9].

Внаслідок впливу даних факторів відбуваються зміни в оперативних рішеннях сільськогосподарських підприємств, з яких майже 40 % повідомили, що через війну змушені були шукати відповіді для вирішення проблем і приймати нові виробничі рішення. Спостерігається що цей показник вищий у прифронтових областях і становить близько 45%.

Серед причин прийняття рішення про зміни у виробництві можна відмітити наступні:

- обмежений доступ до придбання і використання сільськогосподарських ресурсів;
- вимушена диверсифікація бізнесу;
- пошук інших ринків збуту продукції виробництва, що створилися внаслідок російського повномасштабного вторгнення.

10.3. Загрози для виконання індикаторів цілей сталого розвитку

Вище вказані фактори ризику загрожують в першу чергу реалізації таких важливих глобальних цілей сталого розвитку (ГЦСР), як, ГЦ 2 - Подолання голоду, розвиток сільського господарства, що в свою чергу може вплинути на досягнення індикаторів продовольчої безпеки 2.1.1. - споживання м'яса та 2.1.2. - споживання молока та молочних продуктів у розрахунку на одну особу (кг/рік), які ще до війни характеризувалися середньою або низькою ймовірністю досягнення та ГЦ 8 - Гідна праця та економічне зростання [1, с.24].

Ціль Сталого Розвитку 2 охоплює три основні напрями, які є пов'язаними – це доступність збалансованого харчування, продуктивність сільського господарства та виробництво продуктів харчування. Російсько-українська війна унеможлиблює покращення економічних умов виробників, яке можливе лише шляхом підвищення продуктивності основних факторів виробництва, - праці та землі. Жан Фурастьє визначив поняття технічного прогресу та вивчив його економічні наслідки в ряді розвинених країн, пов'язуючи його із зростанням обсягу виробництва, отриманого за умови фіксованої кількості сировини або людської праці. Для автора технічний прогрес означає "збільшення швидкості, з якою людина домінує над труднощами, тобто, швидкість дії, яка виражається іншим комфортним словом: продуктивність" [7, 8].

Одним із важливих завдань ГЦ 2 є забезпечення створення стійких систем виробництва продуктів харчування, що сприяють збереженню екосистем і поступово покращують якість земель та ґрунтів, в першу чергу за рахунок використання інноваційних технологій. Але такий важливий індикатор сталого розвитку (2.3.3.) як частка сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом у загальній площі сільськогосподарських угідь України мав негативну динаміку в період 2015 - 2020 років, яка з високою вірогідністю може свідчити про практичну недосяжність запланованого національною програмою стратегії сталого розвитку до 2030 року [1, с. 24].

Ціль сталого розвитку 8 - Гідна праця та економічне зростання, із 14 індикаторів має три індикатори, за якими спостерігається негативна або слабка позитивна динаміка виконання. Перший індикатор - це частка експорту товарів з використанням у виробництві технологій високого та середньовисокого рівня в загальному обсязі експорту товарів (%). Слабка динаміка реалізації індикатора не сприятиме виконанню завдання глобальної цілі по забезпеченню стійкого зростання внутрішнього валового продукту (ВВП) на основі модернізації виробництва, розвитку інновацій, підвищення експортного потенціалу, виводу на зовнішні ринки продукції з високою часткою доданої вартості. Другий індикатор - це коефіцієнт віддачі основних засобів, який сприяє виконанню

завдання по підвищенню ефективності виробництва на засадах сталого розвитку та розвитку високотехнологічних конкурентних виробництв також характеризується негативною динамікою виконання. Третій індикатор яким вимірюється кількість загиблих від нещасних випадків працівників на виробництві (% до рівня 2015 року), для реалізації якого необхідно забезпечення надійних та безпечних умов праці для працюючих, зокрема шляхом застосування інноваційних технологій у сфері охорони праці та промислової безпеки [1, с. 57].

Згадані фактори ризику ймовірно що впливатимуть на зростання соціальної нерівності між містом і селом, що ще більше буде ускладнювати досягнення виконання показників інших глобальних цілей, таких як, ГЦ 6 - чиста вода та належні санітарні умови та ГЦ 9 - промисловість, інновації та інфраструктури, хоча всі сімнадцять глобальних цілей сталого розвитку взаємопов'язані і впливають, в тій чи іншій мірі, на успіх у реалізації інших.

ГЦ 6 - Чиста вода та належні санітарні умови, де також існує велика розбіжність між міською та сільською місцевостями по досягненню індикаторів, пов'язаних із забезпеченням якісних послуг з постачання безпечної питної води, будівництвом та реконструкцією систем централізованого питного водопостачання із застосуванням новітніх технологій та обладнання.

ГЦ 9 - промисловість, інновації та інфраструктури, одним з найперших завдань якої є розвиток якісної, надійної, сталої та доступної інфраструктури, яка базується на використанні інноваційних технологій, у тому числі екологічно чистих видів транспорту. В документі зазначено, що ЦСР9 має особливу роль у забезпеченні прогресу в досягненні всіх ЦСР, створюючи передумови для зростання доданої вартості та ВВП [1, с. 63].

В свою чергу ця загроза може призвести до труднощів у реалізації ГЦ 10 - скорочення нерівності, яка характеризується за від'ємною динамікою та низькою ймовірністю досягнення. Крім вищевказаних факторів, особливо ця нерівність проявлятиметься через незабезпеченість сідських населених пунктів своєчасними послугами швидкої медичної допомоги, через відсутність поблизу

таких медичних установ або через відсутність регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом з розвинутою інфраструктурою. Це суттєва загроза виконанню завдання по забезпеченню доступності послуг соціальної сфери [1, с. 71].

Висновки

Вважається, що неможливо достовірно оцінити всі ризики, тому що невідомо скільки часу ще триватиме ця війна. Але доцільно аналізувати вже нанесені збитки в сільському господарстві і їхній вплив на зміни в економічній, соціальній, екологічній та інституційній системах індикаторів сталого розвитку від локального до глобального рівнів з метою завчасного забезпечення умов для вирішення існуючих проблем і запобіганню їх усугублення у післявоєнний період.